

MAHMÛD TÂHİR LÂŞÎN'İN HAVVÂ BİLÂ ÂDEM ROMANINA YAPISAL VE TOPLUMSAL ZEMİNDE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

A Critical Look To Mahmoud Takhir Lashin's Novel "Eve Without Adam" On Structural And Social Grounds

Doç. Dr. Asiye ÇELENLİOĞLU

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3197-592X>

ÖZET

Fransız İstilas ile (1798) birlikte Mısır'da başlayan modernleşme hareketi, fikir ve edebiyat başta olmak üzere hayatın tüm alanını kapsayacak şekilde genişlerken, kültürel geçmişin ve dini normların izleri üzerine inşa edilen yeni yaşam tarzı dönemin yazın türlerinde yerini almıştır. Dünya henüz küçük bir köy haline gelmeden yaklaşık bir asır önce, tercüme eserler ve eğitim yoluyla yaşanan ülkeler arası etkileşim edebiyat alanında yeni formları ortaya çıkarmış, eski ve yeni arasında yaşanan çatışma bazen yeni fikirlerin eskiyle harmanlanması bazen de eski ve yeninin kutuplaşarak kendini savunması şeklinde sonuçlanmıştır. Modernleşme çabalarının odak noktalarından birini oluşturan kadın sorunsalı o dönemdeki pek çok yazar gibi, Mısır insanını anlatma arzusuyla bir araya gelen "Yeni Ekol" üyelerinin de hedefinde yer almıştır. Bunlar arasında yer alan Tâhir Lâşîn'in kaleme aldığı Havvâ bilâ Âdem (Âdemsiz Havva, 1933) adlı roman şimdiye kadar tabakalaşma sorunsalı etrafında değerlendirilirken, kadına biçtiği rol göz ardı edilmiştir. Feminist eleştirin ilk dönem çizgileri üzerine inşa edilen romanda yazar, Rus edebiyatından taşıdığı gerçekçilikle Fransız edebiyatından esinlendiği romantizmi harmanlamıştır. Çalışma; şimdiye kadar yapılanın tersine, eseri yapısal ve toplumsal eleştiri zemininde değerlendirerek çelişkileri ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Lâşîn, Mısır, Feminizm, Edebiyat, Roman,

ABSTRACT

While the modernization movement, which started in Egypt with the French invasion (1798), expanded to cover all areas of life, ideology and literature in particular, the new lifestyle built on the traces of the cultural past and religious norms took its place in the literary genres of the period. While the modernization movement, which started in Egypt with the French invasion (1798), expanded to cover all areas of life, ideology and literature in particular, the new lifestyle built on the traces of the cultural past and religious norms took its place in the literary genres of the period. Thus the conflict between the old and the new has resulted in blending new ideas with the old or sometimes has brought about polarization of the old and new, defending their own grounds zealously. Women issues, one of the focal points of the modernization efforts, was also the target of the members of the "New School", who came together with the desire to depict Egyptian people, like many writers of that period. Among these, the novel named Havva bilâ Âdem (Havva without Adam 1933), written by Tahir Lashin, has been evaluated around the problem of stratification so far, while the role assigns to women has been ignored. In the novel, which was built on the lines of the first period of feminist criticism, the author blended the realism he adopted from Russian literature with the romanticism inspired by French literature. Contrary to what has been done so far, this study aims to reveal the contradictions by evaluating the work on the basis of structural and social criticism.

Key Words: Lashin, Egypt, Feminism, Literature, Novel

1. GİRİŞ

Modern Mısır edebiyatında roman sanatının gelişim çizgisini ve sorunsalını anlamak bu sanatın çekirdeğini oluşturan ve geçmiş edebi literatürün izleri üzerine yükselen ilk hikâye örneklerini anlamakla mümkündür. Anlatı her devirde, ait olduğu dönemin yazın formlarına uyarak, sosyal ve siyasî zeminden izler taşıma misyonu üstlenmiştir. Taabbata Şerren'in devlerle hikâyesi, Ubeyd b el- Ebrâs'ın yılanı karşı cesareti, Arap edebiyatında anlatı türünün ilk örneklerini oluştururken, İslâmî dönemde eğitsel bir amaç içeren hikâyelere en güzel örnek olarak İbn Mukaffâ'nın Kelile ve Dimne adlı eseri gösterilmiştir. Bu eserler dönemin başat değerlerini yansıtan, norm ve karakterlerine dair izler taşıyan yapıtlardır. Hicri III. Asırdan itibaren eğlence içerikli Bin bir Gece Masallarıyla tanışan Arap dünyasında yine bu dönem İran'dan yapılan çeviri hikâyelere rastlanmış, Arap toplumsal, siyasî ve iktisadî yaşamını betimleyen ve neredeyse olağan üstü

masal unsurlarının yer almadığı telif hikayelere de rastlanmıştır. IV Hicri asırda Hemezâni ile V. Asrın sonu ile VI. asrın başında Harîrî'nin makâme tarzı eserleri, gerçek hayata temas etmesi ile Bin bir Gece masallarından ayrılmaktadır. Makâmelerin içinde toplumsal alana dair adet ve gelenekler, çevre betimlemeleri ve kişilik tahlilleri mevcuttur. Dini içerikli hikayeler adı altında V. Asırda Mearrî'nin Risâleti'l-Gufrân ve ruhî aydınlanma öğeleriyle ortaya çıkan Tufeylî'nin Hay b. Yakzân adlı eserleri sayılabilir (el-Varakî 1979:30-34). Yazıldığı dönemin damgasını taşıyan bu eserlerden sonra tahkiye sanatı Mısır'ın Batılılaşma sürecinde yeni formlara bürünmüş, bu sanata yerel renklerini vermek isteyen yazarlar aydınlanmanın getirdiği yeni fikirleri dini ve kültürel potada eritme gayreti gütmüşlerdir. Her yazarın Batılılaşma karşısında takındığı tavır birbirinden farklı olduğu için meydana gelen eserlerde aynı sorunsala karşı farklı bakış açıları gelişmiştir.

1842 yılında Tercüme Kalemi'nin kurulması ve başlangıçta sadece Fransızcadan yapılan çeviri faaliyetinin İngiliz, İtalyan, Alman ve Rus edebiyatından yapılan çevirilerle zenginleşmesi, sadece romanın bir tür olarak edebiyata kazandırılmasından öte çok yönlü bir kültürel değişime öncülük etmiştir.

Başlangıçta dergi ve gazetelerde eğlendirici içerikli tercüme romanlar yayınlanırken Makâme usulünü kullanarak Arap hikayeciliğini canlandırmaya çalışan Muveylihî, Hadîsi İsâ b Hişâm (1907) adlı eserinde muhtelif tabakadan insanların ayıplarına işaret ederek bunlardan kaçınmayı öğütlemiş, zikrettiği iyi özelliklere uymak için tavsiyelerde bulunmuştur. Hâfız İbrâhîm Leyâlî Sath (1906), Muhammed Lutfi Cuma Leyâlî'r-Rûh (1912) adlı eserleri ilk hikâye denemeleri olarak kabul edilir. Menfâlûtî'nin hem fitratından hem de toplumsal yapıdan kaynaklanan melankoli ile kaleme aldığı Abarât (1910) ve Nazârât (1915) adlı bir kısmı tercüme, bir kısmı telif hikâyelerden oluşan eserlerinde küçük memurlarla orta sınıf tüccarlardan müteşekkil okuyucu kitlesi teselli bulmuştur (İyâd 1979: 104).

Mısır'da hikâye sanatının hız kazandığı dönemde Muhammed Teymûr, İsâ Ubeyd, Şehhâte Ubeyd, Mahmûd Teymûr ve Mahmûd Tâhîr Lâşîn öne çıkan isimlerdir. Bu dönem sanatçıları hikâye sanatının kalıplarına önem vermişler, toplumsal gerçekliğe yönelmişlerdir.

Lâşîn'in üyesi olduğu "Medersetu'l-Hadîse" Teymûr'un evinde toplanan Hüseyin Fevzî, Muhammed Teymûr, Muhammed Reşîd'in aralarında geçen tartışmalardan doğmuş ve Abdulhamîd Hamdî'nin 1917 yılında çıkartmaya başladığı haftalık edebi bir dergi olan Sufûr'la beslenmiştir. 1919 devriminden sonra Ramses tiyatrosunun karşısındaki kahvede tartışmaya devam eden yazarlarla okul sokağa taşınır. Topluluk üyeleri isyankâr fikirleri nedeniyle kendilerine Yeni Okul adını vermişler, 1925 yılında çıkarttıkları Fecr Dergisinde ilk etapta, Batılı ürünlerle yarışamayacakları düşüncesiyle tercüme eserler yayınlamışlar sonra yeni bir edebiyat oluşturma macerasında ittifak etmişlerdir (Lâşîn 1933: 104). İngiliz, Fransız İtalyan ve Amerikan yazarların ürünlerini okuyan topluluk o dönem gerçekçiliğin öncüsü olan Rus edebiyatından etkilenmiş, toplumsal alanda yaşanan sorunları dile getirmeye uygun olan bu edebiyata yönelmişlerdir (en-Nessâc 1981:174-175).

Burjuva yaşamını tiye alan ekol hiçbiri sosyalist olmadığı halde¹ Mısır'ın toplumsal gerçeğinden hareketle Lenin'in devrim haberlerini takip etmişlerdir. Eski Arap edebiyatı kaynaklarından beslenen bu topluluk dili korumak şartıyla kalıp ve üslûbun değişmesini savunmuşlar, hiç değilse konuşma cümlelerinde yerel ağız kullanılmasını teklif etmişlerdir (Fevzî 1968:29-30).

Genelde modern edebiyatın özelde hikâye sanatının oluştuğu dönemde Batılı formlarda ortaya çıkan yazın türlerinin hem şekil hem de içerik yönünden tamamen kendi kültür ve edebiyatından arınmasını beklemek yanlış olacaktır. Söz konusu dönemde Mısır'ın fikrî alt yapısını oluşturan Afgânî (1838-1897), Urabî Paşa (1841-1911), Muhammed Abdûh (1849-1905), Ahmet Kâmil (1874-1908), Kasım Emîn (1863-1908) gibi önderler doğu Batı çatışmasında kilit noktayı oluşturmuşlardır. Kadının özgürlüğü, eğitimi, çok eşlilik gibi konularda Batılı değerlerle dinî ve millî kültür arasında yaşanan çatışma ya da uzlaşma, gündemden beslenen edebî eserlere yansırken Lâşîn'in² Havvâ bilâ Âdem adlı romanı bu karmaşanın ortasında vücut bulmuş önemli bir yapıttır.

¹ Yahyâ Hakkı *Sıhrıyyetu'n-Nây* adlı hikâye kitabının mukaddimesinde ekolün o dönem Rus devrimini takip etmesine ve Marx'ın kitabını ellerinden düşürmemelerine rağmen bu ideolojiyi benimsemediklerini söyler.

² Mahmûd Tâhîr Lâşîn 1894 yılında Kahire'de Seyyide Zeynep Mahallesinde doğdu. Muhammed Ali İlk Okulu ve Hidviyye Lisesi'nden mezun oldu. 1917 yılında mühendislik fakültesini bitirdi. 1918 yılında çevre mühendisi olarak başladığı çalışma hayatından edebî çalışmalarına daha fazla vakit ayırabilmek için 1953 yılında emekli oldu ancak 1954 yılında vefat etti. Kırk beş yaşında evlenen Lâşîn hiç çocuk sahibi olmadı. Küçük yaşta ağabeyinin kütüphanesinden istifade ederek İngiliz, Fransız ve Rus edebiyatı başta olmak üzere Batı klasikleri okumaya başlayan Lâşîn, Dickens,

2. HAVVÂ BİLÂ ÂDEM

Yazdığı eserlerle hikâye sanatının modern Mısır edebiyatında yer edinmesinde ve “Yeni Ekol’ün” bir üyesi olarak savunduğu fikirlerle onun Batılı forma evrilmesinde büyük rol oynayan Tâhîr Lâşîn’in ilk ve tek romanı olan Hâvva Bilâ Âdem (Ademsiz Havvâ, 1933), 156 sayfalık küçük hacmine rağmen, toplumsal yapıya ve Mısır modernleşmesinde kadın olgusuna dair içeriğiyle öne çıkmaktadır.

Lâşîn’in eserleri incelendiğinde toplumsal olguları romantizm boyutunda mübalağa ile anlattığı görülür. Çevre betimlemelerindeki mübalağa da dikkat çekicidir. Genel olarak kadın sorunları, eğitim ve Batıya karşı takınılan tutum hikâyelerindeki ana temayı oluşturmaktadır (el-Varakî 1979:87-90). Lâşîn’in bu tavrı söz konusu romanda da görülmektedir.

Hikâye esere adını veren Hâvva karakteri üzerine kurgulanmıştır. Annesinin vefatından sonra yeniden evlenen babası onu, ninesinin terbiyesine bırakmış, büyüdüğü eve hâkim olan batıl inanç ve hurafe kültürüne rağmen başarılı bir öğrenci olan Hâvva, liseyi bitirdikten sonra İngiltere’de öğrenim bursu kazanmıştır. Yerine üst tabakaya mensup bir öğrencinin gönderilmesi onu hayal kırıklığına uğratsa da eğitimine devam ederek hayata tutunmayı başarır. Öğretmen olduktan sonra kadın cemiyetlerinde görev almış, piyona çalmayı öğrenmiş, bu dernek vasıtasıyla tanıştığı toprak ağası bir ailenin kızına piyona dersi vermeye başlamıştır. Otuz iki yaşına kadar biyolojik kimliğini fark etmeden yaşayan Hâvva bu ailenin yirmi üç yaşındaki oğlu Remzî’yle yakınlaşır. Nazik tavırlarından, zaman zaman birlikte yaptıkları sohbetlerden etkilenen Hâvva, onun kendi tabakasından zengin bir kızla evleneceği haberiyle yıkılır. Büyük bir buhranın pençesinde acı çekerken, ailesinin büyü, efsun, dua ve tıbbi desteğine rağmen Remzî’nin düğün gecesi beyaz bir elbise giyerek içtiği zehirle intihar etmiştir.

Yazar Hâvva tiplemesini besleyen yardımcı karakterlerle hikâyeyi zenginleştirse de bunların sayısı çok fazla değildir. Nine, günün büyük bir kısmını ya odasında ya da aynı evde yaşayan kuzeni Hâc İmam’la kahve içip, cin ifrit gibi ruhanî varlıklar hakkında konuşarak geçirmektedir. O da nine gibi bu varlıkların insan bedenini ele geçirip ona hâkim olduğuna inanmıştır. Ninenin ihtiyaç duyduğu sihir malzemelerini Şeyh Mustafa’dan temin ederek ona yardımcı olan Hâc uzun cüppe ve sakalıyla, yüksek sesle getirdiği tespih ve tehlille betimlenmiştir. Kasabın kardeşiyle gönül ilişkisi yaşayan evin tombul hizmetçisi Neciyye’nin aşk mektuplarını okuyup yazan da Hâc İmam’dır.

Havva’nın çocuklarına piyano dersi verdiği ailenin beyi çiftçilere kötü davranıp onları hor gören bir toprak ağasıdır. Kadın cemiyetlerinde görev alan eşi Ferîde Hanım’ın amacı, sosyal bir sorumluluk üstlenmenin ötesinde gösteriş yapmaktır. Oğulları Remzî zayıf karakterli, zaman zaman babasını eleştirse de onun sözünden çıkmayan bir delikanlıdır.

Yazarın Havva tiplemesini oluştururken yaşadığı karmaşa romanı, otuzlu yıllarda yaşanan tabakalaşma sorunsalına işaret etmekten çıkarak, alt tabakadan gelen bir genç kızın hayatta elde ettiği başarıya rağmen erkeksiz var olamayacağı temeline oturtmuştur. Romana ad olan Âdem ve Havva kelimelerinin bireysel isimlendirmelerin ötesinde kadın ve erkek cinsine işaret ettiği düşünüldüğünde bu söylem pekişmektedir.

Roman; karakterler, mekân, zaman gibi yapısal çözümleme yerine yazıldığı dönemin sosyal ve siyasi şartları zeminde bir okumaya tabi tutulduğunda onun, ilk dalga feminist hareketi olarak ifade edilen dönemi simgelediği görülür. Remzî’nin aristokrat bir ailenin kızıyla yaptığı evliliği ve yurt dışına Hâvva yerine zengin bir aile kızının gönderilmesini öne çıkararak romanı tabakalaşma sorunsalına indirgemek, feminist eleştiriyi göz ardı etmeye neden olacaktır.

Havva’nın kişiliğiyle yetiştigi aile arasındaki tezat, pozitif bilimle metafizik düşünce arasındaki çelişkinin daha derininde yatmakta ve bu yazarın ana karakteri oluştururken yaşadığı kargaşadan kaynaklanmaktadır. Roman yapısal zeminde değerlendirildiğinde ise “Yeni Ekol’ün” savunduğu fikirlerle uygunluğu tartışma konusudur.

3. YENİ EKOL’ÜN SAVUNDUĞU FİKİRLER KAPSAMINDA ROMANA YAPISAL BİR BAKIŞ

Twain, Çehov’dan etkilendi. Edebiyatla meşguliyeti hobi olarak devam eden Lâşîn’in mesleği gereği Mısır halkıyla birlikteliği sırasında şahit oldukları hikâyelerinde esin kaynağı oldu. Lâşîn Suhriyyetu’n-Nây (1926), Yuhkâ Enne (1928) ve en-Nikâbu’t-Tâir (1940) adlı üç kısa öykü koleksiyonu ve Havvâ bilâ Âdem (1933) adlı romanıyla Mısır edebiyatının gelişmesinde etkili oldu. Daha fazla bilgi için bkz. İbrâhîm Üd, *el-Kisâs Mahmûd Tâhîr Lâşîn Hayâtuhu ve Fennuhu*, Kahire: Mektebetu Zehrâu’s-Şark, 2001; Hüseyin Fevzî, *Sindebâd fî Rihleti’l-Hayat*, Kahire: Dârü’l-Meârif, 1968; Yahyâ Hakkî, *Fecru’l-Kissati’l-Misriyye*, Kahire: Mektebetu’l-Usrâ, 2008.

Mısır'da roman sanatının oluşmasına zemin hazırlayan hikâye yazıcılığı Batı edebiyatından yapılan çevirilerle yapısal formuna kavuşurken, içerik olarak kendi sorunlarından beslenme ve Arap dilini klasik semptomlardan kurtararak yeni düşünceleri yeni kelimelerle ifade etme arzusunun, Mahmûd Tâhir Lâşin'in başı çektiği ve Mahmûd Teymûr, Yahyâ Hakkî, İbrahim el-Mısri ve Huseyn Fevzi'nin de aralarında bulunduğu Yeni Ekol (Medresetü'l-Hadîse) mensuplarının temel gayesi olduğu söylenmiştir.

Rus edebiyatından etkilenecek gerçekçi akımı benimseme ancak Mısır toplumunun kendi geçekliğinden beslenerek yazma ana fikrinden ekol yazarlarının edebi birikimleri ve genetik kodları nedeniyle zaman zaman sapması muhtemeldir.

Bu anlamda "Yeni Okul'un" önemli bir üyesi olan Lâşin'i tamamen gerçekçi ya da tamamen romantik olarak değerlendirmek mümkün olmadığı gibi üslubundaki tını nedeniyle klasik dönemden izler taşıdığını söylemek de mümkündür:

تذهب الجدة إلى أولياء الله - أحياء و أمواتا - تلثم أعتابهم، وتبلل ترابهم بدموعها ثم تجعل من على رأسها. وتقدم النور، وتبذل الطعام لمن على أبوابهم من مسكين ويتيم ولا تسألهم إلا شفاعاة لحفيبتها (Lâşin 1934:137)

(Lâşin 1934:138) أنا طاهرة أنا قوية العاقلة

Lâşin'in romanda klasik edebiyatın müfredatı arasında sayılabilecek "te'kit"e de çok fazla yer verdiği görülür.

(Lâşin 1934:55) نهبت الطريق نهيا

(Lâşin 1934:130) وكان جسدها ينتفض انتفاضاً

Bunun gibi aynı cümlede zıt anlamlı kelimelerle müradiflerini kullanması Arap diline olan hâkimiyetinin dilde yenileşme çabalarına düşen gölgesi olarak tanımlanabilir.

Konuşma cümlelerinin Ammîce olması ve toplumsal sorunları ele alan içeriği romanın gerçekçilikle örtüştüğü noktalarını oluştururken, romantik tipler ve yoğun duygu yükü romantizmden taşıdığı izlerdir. Bunun gibi, kişilik tahlilleri, Şeyh Mustafa'nın sihir dükkânını betimlerken kullandığı mübalağa, Havvâ'nın evindeki karanlık ve kasvetli hava, Rus edebiyatını çağrıştıran romantik aşk hikayesi Fransız edebiyatını akla getirmektedir. Buna verilecek en çarpıcı örnek Havvâ'nın Remzinin düğün gecesi beyaz elbise giyerek intihar etmesidir. Bütün bunlara rağmen aralara serpiştirilmiş gülmece onu işaret edilen karakteristik formlardan birine ait olmaktan çıkararak yazarın kendine mahsus üslubuna işaret etmektedir.

Hayatını Allah'ın rızasına uygun geçirdiği halde ona yaşattığı acının nedenini sorgulayan ve tahammül edemediği bu ıstıraptan intihar ederek kurtulmaya niyetlenen Havvâ, sükûna ermiş gibi görünerek geçirdiği son gününde, ailesiyle birlikte sofraya oturur. Neciyye Hac İmâm'dan daha önce kendilerine anlattığı kıssayı Havvâ'ya da anlatmasını istemiştir. Yaşadıklarını anlamlandırmakta ve Allah'ın hikmetini görmekte güçlük çeken Havvâ Hac İmâm'ın yüzüne haykırmak istediklerini içinden geçirirken yaşadığı aciziyet yazarın romantizme teslim olduğu anlardan biridir:

"Musa, peygamber olduğu halde Allah'ın hikmetini anlayamayıp isyan ederken o ne yapardı... Peygamberliğin en ufuk bir özelliğine bile sahip değilken, Allah'ın gizli bir hikmetle onu paramparça eden iradesine boyun eğmesi bekleniyordu. Bu hikmete açıklayacak, bilmeceyi çözecek bir Hızır'da yoktu yanında... Öyleyse; sabretmediği için onu kim ayıplayabilirdi!" (Lâşin 1934:155).

Romanın yapısal olarak değerlendirildiği bu bölümde metinlerarasılıktan da bahsetmek yerinde olacaktır. Yazar, Kur'an ayet ya da kıssalarından yaptığı alıntılarla modernleşme döneminde edebiyatı ulusun dinî bağlamıyla uzlaştırmak ekolün Mısır'a özgü bir edebiyat inşa etme çabasına hizmet etmiştir.

Remzi'nin evleneceği haberiyle yıkılan Havvâ'nın Allah'a yakarışındaki samimiyet ve aciziyetini Kehf suresindeki Hızır (A.S.) ile Musa peygamber arasında geçen hikâyeye atfen dile getirişi, yazarın dinî literatüre hâkimiyetinin de bir işaretidir:

"Rabbim... Ne söyleyebilirim? Küçükliğümden beri, örnek bir insan olmaya çalıştım. Bunu başardığımı sanmışım.... Hayatım boyunca işimde ve onurumda sana sadık kaldım...Şimdi neden beni böyle darmadağın ediyor, bu acıyı yaşıyorsun? Allah'ım! Rahmeti kendine farz kıldın (En'am Suresi: 54. ayet). Senden payıma düşen merhametini istiyorum. Bir iyiliğe on misliyle karşılık vereceğini vaat ediyorsun, oysa ben yaptıklarımın küçük bir karşılığını istiyorum senden.! Bana dua edin size karşılık vereyim buyuruyorsun (Mü'min Suresi:60. ayet). Ey en küçük bir fısıltıya bile duyan Rabbim, kapına geldim, sana

yalvarıyorum. Bana katından -haşa- alay ederek mi yoksa şefkatle mi bakıyorsun? Ya “Ol” de nimete gark olayım, ya da hikmetini göster buna razı olayım. Benimle konuş.... Benim kimseyle konuşacak gücüm yok... Ya günahkarmışım gibi alay eder ya zavallıymışım gibi bana acır ya da aptalmışım gibi dalga geçerler... Oysa ben tertemiz, güçlü akıllı bir kızım...” (Lâşin 1934:136-137).

Mısır edebiyatının yerel renklere bürünmesinde önemli bir adımı oluşturan romanın yapısal karmaşası savunduğu fikirlerde de görülmektedir.

4. TOPLUMSAL ELEŞTİRİ ÇERÇEVESİNDE ROMANA BAKIŞ

Postmodern eleştiri romanı yapı sökümüne uğratarak çok yönlü bir bakış geliştirme imkânı verirken nakd edebiyatını besleyen sosyolojik ve psikolojik her etüt, toplumsal çerçeve ve tarihi arka plan romanı yeni okumalara açık hale getirmiştir. Söz konusu eseri tabakalaşma sorunsalı etrafında değerlendiren diğer çalışmaların aksine onu, Havvâ tiplmesi temelinde değerlendirme, kaleme alındığı döneme yönelik kadın sorunsalı başta olmak üzere, din ve modernleşme başlıklarının beslenmesine yardım edecektir.

4.1. Mısır Modernleşmesi

Napolyon’un istilası Mısır’ın Batı düşünce ve kurumsal yapısıyla tanışmasına fırsat tanıdığı gibi milli bilincin oluşmasında da kinetik etki yaratmıştır. Yeni açılan okullar tercüme faaliyetleri, yurt dışına giden öğrencilerin şahit olduğu yeni yaşam biçimi bir yandan, sinema, tiyatro gibi eğlence sektörünü ve giyim kuşam gibi Batılı yaşam tarzını yüksek kademedan başlayarak büyük şehirlerin yaşam alanına sokarken diğer yandan, “Mısır, Mısırlıdır!” sloganında hayat bulan mili bilincin uyanmasına ve bunun dini değerlerle sentezlenmesine yardım etmiştir.

Mısır’ın Türkiye modernleşmesine benzer şekilde yaşadığı süreç, Mısır’da klasik dönemin bir ara süreç oluşturmaya ve eski yeni tartışmasının gündemi meşgul etmesiyle farklılaşmaktadır. Mısır edebiyatında ilk dönem kaleme alınan roman konuları, kadın evlilik eğitim tabakalaşma ve feodaliteyi sorunsallaştırırken otuzlu yıllarda kaleme alınan romanlarda modernleşme çizgilerinin belirginleştiği görülür.

Geleneksel bir aileden büyüyen Havvâ’nın aldığı modern eğitim ve katıldığı kültürel çevre, piyano çalması ve giyim tarzı modernite unsurlarının şehir merkezinde sıradan evlerin içine kadar girdiğini gösterir. Havvâ’nın eve erkek arkadaşını davet etmesi, baş başa kaldıkları odada onunla sohbet etmesi, geleneksel motiflerle betimlenen Hac İmam’ın evin hizmetçisi Neciyye’ye gelen aşk mektuplarını okuyup yazmada ona yardımcı olması değişen yaşam tarzının boyutlarını göstermektedir. Bütün bunlara rağmen kırklı yıllarda kaleme alınan romanlarda görülen hukuk sorunları, zengin fakir çatışması, feodaliter sistem ve halkın %82’ sini oluşturan çiftçinin emeğinin sömürülmesi hem iktidara hem de dış güçlere karşı verilen bağımsızlık mücadelesi modernleşmenin görsel bir yanlığı olduğunun delilidir.

4.2. Kadın Sorunsalı

Mısır’da kadın sorunsalına bakış siyasî şartların gölgesinde olgunlaşmış, kadının özgürlük mücadelesi Mısır’ın bağımsızlık mücadelesine paralel olarak seyretmiştir. İlk kadın hareketi 19 Mart 1919 tarihinde, Mısır’ın İngiltere’ye karşı verdiği bağımsızlık mücadelesinde önemli bir isim olan Sa’d Zağlul’un sürgüne gönderilmesine tepki olarak sokağa dökülen halkın arasında yer almalarıyla başlamış, Mısır kadını özgürlüğünü Mısır’ın özgürlüğüyle özdeşleştirmiştir.³ Vefd Partisi adı altında bir araya gelen kadınlar, 1923 anayasasının 19. Maddesi ilk öğretimi kız ve erkek çocukları için zorunlu hale getirmesine rağmen kadına seçme seçilme hakkı tanımaması nedeniyle Hüdâ Şârâvî başkanlığında kurulan Mısır Kadın Birliği (1923) adı altında faaliyet göstermeye başlamıştır. 1927 yılında kız öğrencilere üniversite yolu açılırken, seçme seçilme hakkı 1952 anayasasıyla verilmiştir (Kemâl 2016).

Edebî literatürde kadın sorunsalı Ahmed Fâris eş-Şidyâk; as-Sâk ale’s-Sâk (1855) Butrûs Bostânî; Tâlimu’l-Mer’e (1860) Kâsım Emîn; Tahrîru’l- Mer’e (1899), el-Mer’etu’l-Cedîde (1900) adlı eserleri başta olmak üzere Muhammed Abduh, ve Ahmed Lutfî es-Seyyid’in (İshakoğlu 2012:43-51) ilim meclislerinde tartışılmış, kadının eğitimi, çalışması, eş seçimi kılık kıyafeti etrafında şekillenen gündem romanların da sorunsalı haline gelmiştir.

³ O dönem çıkan gazetelerde kadınlara güvenlik güçleri tarafından uygulanan şiddette ve ilk kadın şehit olarak tarihe geçen Hamîde Halî’e yer verilmiştir. Hâfız İbrâhîm’in de bu konuda bir şiir yazdığı bilinmektedir.

Literatüre bakıldığında kadın sorunsalının “üç dalga” altında değerlendirildiği görülür. İlk dalga kadın hareketi 19. Yüzyılın ortasından 20. Yüzyılın başlarına kadar kadının eğitim, seçme ve seçilme hakkı elde etme mücadelesi etrafında şekillenmiştir. Batı’da sanayi devriminin bir sonucu olarak ortaya çıkan kadının çalışma hakkı, kapitalizmle görünürlüğü artan bir olgu olurken İslami kültürün hâkim olduğu Mısır ve Türkiye şartlarında eğitiminin gerekçesi anne olarak çocuk büyümesi ve eğitilmiş bir kadın olarak kocasını rahat ettirmesi şeklinde temellendirilmiştir (Bora 2008:55-69).

Romanın adı başta olmak üzere, Havvâ’nın yaşam öyküsü ve söylemi bu düşünceyi teyit edecek şekilde kurgulanmıştır. Yurtdışı öğrenim bursu kazanmasına rağmen yerine üst tabakadan birinin gönderilmesi üzerine arkadaşına yazdığı mektupta tabakalaşmaya dair sarf ettiği cümleler dışında aldığı eğitime muvafık bir bilince sahip olduğunu söylemek güçtür:

“Onu tercih ettiler arkadaşım, çünkü ait olduğu tabakanın bizden daha üstün olduğunu sanıyorlar. Her şeye ulaşabilen, her yerde sözü geçen bu tabakaya mensup çocukların hak ederek ya da etmeyerek bu gücü devralması isteniyor. Biz zavallı ve fakir insanlara gelince; haddimizi bilmeliyiz. Her başarımızda, kendi gayretimizle elde ettiğimiz her ilerlemede bizi geri bırakıyorlar. Dostum; kuralları ve fikirleri birbirine girmiş bu yenedünya düzeninde, hayvanlar gibi boğazlayıp derimizi de yüzselemler olanlara göz yummak yerine onları duymaya ve görmeye devam edeceğiz.” (Lâşin 1934:47).

Havva sınıf farkına dair kurduğu bu cümlelere rağmen Remzî’nin çiftçilerden acıyarak bahsetmesini⁴ dinlemekle yetinmiş, onunla yolda karşılaşp eve davet ettiğinde, çiftçiler hakkında anlattıklarına “Ne acı” demekle yetinerek o dönem önemli bir toplumsal sorun olan feodalite ve çitçi haklarıyla ilgilenmemiştir (Lâşin 1934:74-75).

İlk başlarda çocuksu tavrına acıdığı, bütün gün evde boş vakit geçirip en önemsiz bir işi bile saatlerce yapmasına şaşırıldığı bu gence (Lâşin 1934:67-68) zamanla âşık olur.

Yazarın Havvâ karakterini oluştururken yaşadığı zaaf bunlarla kalmaz Remzî’ye olan karşılıksız aşkı nedeniyle geçirdiği buhran sonucu intihar etmiştir. Sanıldığı gibi yazarın amacı; toplum içinde görünürlüğü artarak sosyal ve siyasi platformlarda yer alan, tabakalaşmaya rağmen ayakları üzerinde duran bir kadın profili çizmek değil onun ailedeki yerine işaret ederek erkeğe karşı konumunu vurgulamaktır. Kaldı ki Havvâ’nın kadın cemiyetinde yaptığı konuşma da kadının eğitilmesinin aileye dönük yönüne işaret etmektedir:

“Eğitimin amacının belirlenmesinin vakti geldi. Kız ve erkek çocukları için ne ye okul seçileceği belirlenmeli. Siyasiler, düşünür ve finansmanların çocuklar için ne kadar çalıştığını, bu konudaki amaçlarına ulaşp ulaşmadıklarını düşündüm. Yıllarca okuyup diploma sahibi oluyorlar. Sadece devlet dairesinde görev almak için yapıyorlar bunu. Bu kapı yüzlerine kapandığında, işsizlikle karşı karşıya kalan gençler ailelerine, kendilerine ve topluma yük oluyor.”

Kızlara gelince! Okulda sadece teorik bilgi edinen bu gençlerin çok azı devlet dairesinde işe girebiliyorken çoğu eve geri dönüp ona yabancılaştığı gerçeğiyle yüzleşiyor. En basit ev iş yapmaktan aciz hale geliyor.

Olgunlaşmak için pratik değil uygulamalı ilmin zorunlu olduğu bir zamandayız. Adamı adam, kadını kadın yapan bir ilim. Azimli, mücadeleci, hayatla uyumlu nasıl yaşayacağını bilen bir adam ve ev işlerinde becerikli bir kadın... Yorgun düşen adamın sığındığı, kararsız kaldığında danıştığı ve güvensizliğinde onu motive eden...” (Lâşin 1934:50-51).

Lâşin yukarıdaki satırlarda toplumsal cinsiyete kapı aralarken dönemin kadına bakışını da yansıtmaktadır. Aslında tüm dünyada feminizmin ilk evresi olarak ifade edilen süreçte kadın hakkından anlaşılan da bundan farklı değildir.

Otuz iki yaşına kadar toplumsal farkındalıkla yaşayan Havva âşık olmakla değerlerinden ve karakterinden soyutlanarak hiçleşmiş varlığını Remzi uğruna feda etmiştir. Yazara göre Ademsiz Havva hiçtir.

⁴ “Remzi ait olduğu sınıfın safsatasını bilmiyor değildi. Görkemli evinin görkemli odasında oturuyor sahip olduğu bu rahatlıkla çiftçilerin fakirliğinden bahsederken onlar hakkında hiçbir şey bilmemesine rağmen yaşadıkları sıkıntıya karşı iyi niyetini belli ediyordu. Kadın-erkek, insan-hayvan bütün yaratıkların gün boyu tarlada çalışıp akşam bir çatı altında uyumasına acıyor, onların durumunda bir iyileştirme yapmadığı için babası adına özür diliyordu.” (Lâşin 1934:68).

Giyim kuşamına ve bir kadın olarak bakımına ehemmiyet vermeyen Havvâ'nın Fevzi'ye âşık olduktan sonra kadın olarak bedenini fark etmesi ve kendine özen göstermesi yazarın temsil ettiği ekolün yenilikçi tavrından ziyade kadının ancak erkekle var olduğuna inanan ve romanın asıl temasını oluşturan fikre hizmet etmektedir.

“O anda aynadaki yüzünü fark etti ve bakışlarını çevirdi. Bir an duraksadı sonra afallayarak bakmaya devam etti. Otuz iki yaşında olduğunu hatırlamıştı. Sanki daha önce hiç aynaya bakmamış, başka şeyler düşünürken mekanik ya da içgüdüsel olarak saçını ya da yüzünü düzeltivermişti, Kadın derneği... İş... Okul... Müzik ve daha başka bir sürü şey...”

Fakat şimdi aynada kendisini görüyordu.

Gözlerine erkek bakışı hâkim olmuştu. Yüzü dolgun olsa da mat ve solgundu. Dudakları gereğinden fazla aşağı doğru kıvrıktı Çatık kaşları onu daha yaşlı gösteriyordu. Saçlarında ne bir ışıltı vardı ne de düzenliydi. Uzun süre gözlerini aynaya diken Havva utanç, hezimet ve cesaret hissetti! Önce bir tereddüt etti sonra gergin bir hâlde tuvalet çekmecesini açıp ilk defa kendine özen vermeye başladı.” (Lâşin 1934:62).

4.3. Din Olgusu

Havva'nın büyüdüğü evde birlikte yaşadığı Hâc İmâm ve ninesiyle ilgili verilen malumat geleneksel dini inancı temsil etmektedir. Uzun sakalı ve cüppesi, elinden düşürmediği tespihi ile betimlenen, namaz vakitlerine özen gösteren ama ruhani varlıklarla temasa geçip onlardan yardım isteyen Hâc İmâm'la bu konuda ondan aşağı kalmayan ve hayatını onları hoşnut etmek için yaptığı ritüellerle geçiren nine Mısır romanlarında gördüğümüz gelenekselliğin sınırlarını zorlamaktadır. Zira köy ya da şehir romanlarının ayrılmaz bir parçası olan türbe ziyaretleri ve tevessül anlayışı bu romanda cin, ifrit gibi ruhani varlıklara isim takıp onlarla arkadaş olma, korunma ve yardım talep etme boyutuna ulaşmıştır.

Yazarın çoğu zaman güldürmece unsurlarla betimlediği bu olayları Havvâ'nın görmezden gelmesi çelişkinin sadece bir boyutudur. Başka bir âlemler kurduğu irtibatı hayatının her anına yansıtan bu ailede, ne zamane insanlarından şikâyet eden⁵ Hâc İmâm ne de küçücük dünyasında yaşattığı varlıklarla hem hal olan nine, Havvâ'nın üniversite okumasına karşı çıkmış, üstelik aile kazandığı burs için sevinmiştir. Hâc İmâm'ın Necîyye'nin âşığından gelen mektupları okuyup cevaplamada ona yardım etmesi çelişkinin diğer boyutudur (Lâşin 1934:61-62).

O dönem modernleşmenin önünde bir engel kabul edilen örtü konusunda Havva gençlerin başını örtmemesini savunur.⁶ Ailesini olduğu gibi kabul etmiş hiçbir şeye inanmamaktansa hurafelere inanmalarının daha iyi olacağını düşünmüştür (Lâşin 1934:48). Yazarın dini platformda da tipllemelere uygun olay kurgulamada başarısız olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ

Modern Mısır edebiyatında roman sanatının çekirdeğini oluşturan kısa hikâye yazını, gelenek içinden evrilerek dönem yazarlarının Batılı ölçütlere kavuşturduğu bir forma ulaşmıştır. Her dönem hayatın içinde var olan anlatı, modern çizgilere kavuştuğu bu süreçte, Mısır insanını hikâye etme çabalarıyla bir araya gelen “Yeni Ekol’ün” gerçekçi üslubuyla toplumsal bir yapıya bürünür.

İsyankâr fikirleri nedeniyle kendilerine “Medresetü'l-Hadîse” adını veren bu edebiyatçılar, Rus ve Fransız edebiyatından yaptıkları çevirilerle şekillenen edebi zevklerini, genlerinde var olan romantizm ve topluma ayna tutma fikrini içeren gerçekçilikle harmanlayarak Mısır karakteri oluşturma ve onun problemlerini sorunsallaştırma amacı gütmüşlerdir.

Modernleşmeyle birlikte sorgulanmaya başlayan kadın ve din olgusu kadının özgürlüğü, başörtüsü, eğitimi ve çok eşlilik noktasında temellenirken bu konuda Mısır aydını ya tam Batılılaşma ya da mili değerlerle uzlaşma yönünde tarafını belirlemiştir.

⁵ “Şerrinden Allah'a sığındığımız bir zamanda yaşar olduk. İnsanların hayvanlaştığı zaman... Ne yaşlıya ne de ilme saygı kalmamış. İçimizdeki beyinsizlerin yaptıkları yüzünden bizi hesaba çekme Allah'ım!” (Lâşin 1934:21); “Hâc, modern dünyadaki yozlaşmadan duyduğu sıkıntıyla hutbeye yeltenmişti fakat vazgeçti.” (Lâşin 1934:26).

⁶ “Gençlerimizin Başını Açmasını İstiyoruz” başlıklı bir makale kaleme almak niyetindedir (Lâşin 1934:61).

Söz konusu dönemde hikâye sanatının kurucularından olan Mahmûd Tâhir Lâşîn'in Havvâ bilâ Âdem (Ademsiz Havva, 1933) adlı eseri modernleşme öğeleri ve bu sorunsalları ele alış biçimi bakımından önemli bir yere sahiptir.

Eser yapısal olarak değerlendirildiğinde kelime sonlarındaki tını, çok sayıda pekiştirme (tekid) içermesi ve yazarın tek bir cümlede zıt ve müradif kelimeleri kullanması nedeniyle klasik dönemin ayak seslerini taşıdığı görülür. Toplumsal sorunlara yer vermesi ve içeriğindeki kasvet Rus edebiyatından izler taşıırken, yazarın mübalağalı betimlemeleri ve aşk hikâyesindeki son, onun Fransız edebiyatından etkilendiği düşündürmektedir. Bu anlamda romantik ve realist öğeleri bir arada barındırdığı söylenmelidir. Eser, Yeni Ekol'ün hedeflediği biçim ve karakter konusunda atılan önemli bir adım olmakla birlikte yazarın bunu çok iyi başardığını söylemek güçtür.

Roman toplumsal zeminde değerlendirildiğinde, eğitim ve çalışma hakkının elde edildiği birinci dalga feminist hareketle uyduğu görülse de Mısır'da anne ve eş olarak konumlandığı bu dönemde yazar daha da ileri giderek onu erkeksiz hiçleştirmiştir. Otuz iki yaşına kadar biyolojik cinsiyetinin farkına varmadan ait olduğu kültüre rağmen ayakları üstünde durmayı beceren Havvâ, Remzî'ye âşık olduktan sonra kadınlığını fark ederek tek amacı hâline getirdiği evlilik hayali gerçekleşmeyince sevgilisinin zıfat gecesi beyaz elbise giyerek intihar etmiştir.

Havva'nın aldığı eğitime rağmen ruhani varlıklarla temasa geçen, onları memnun etmek için çeşitli ritüeller gerçekleştiren ninesi ve kuzeni Hac İmâm'ı eleştirmeden kabul etmesi, romandaki çelişkilerden biridir. Tersinden düşünüldüğünde aynı çelişkiyi geleneksel dini inanca sahip bu ailenin Havvâ'nın eğitimine, çalışmasına, baş örtüsü takmamasına, eve davet ettiği erkek arkadaşıyla baş başa kalmasına izin vermesinde de görmek mümkündür. Söz konusu modernist öğeler alt tabakadan, batıl inançlarla meşgul sıradan bir aileye kadar girmiş olsa bile, karakterleri belirginleştiren olay örgüsü bunu destekleyecek şekilde kurgulanmamıştır.

Bütün bunlara rağmen roman sanatının gelişmesinde önemli bir yapı taşı olan eser Mısır'da modernleşmenin izlerini takip etmek için fırsattır.

KAYNAKÇA

Bora, A. (2008). "Ortadoğu'da Kadın Hareketleri: Farklı Yollar, Farklı Stratejiler", Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 39:55-69.

El-Varakî, S. (1979). İtticâhâtü'l-Kıssâti'l-Kasîra fi'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Muâsır fi'l-Mısır, el-Heyet'le-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, Kahire.

En-Nassâc, S. H. (1981). Tatavvuru'l-Fenni'l-Kıssâti'l-Kasîrati'l-Mısriyye, Darü'l-Meârif, Kahire.

Fevzî, H. (1968). Sindebâd fî Rihleti'l-Hayat, Dârü'l-Meârif, Kahire.

Hakkî, Y. (2008). Fecru'l-Kıssati'l-Mısriyye, Mektebetu'l-Usrâ, 2008.

İshakoğlu, Ö. (2012). "19. Yüzyıl Arap Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü ve Zeynep Fevvâz", Şarkiyât Mecmuası, 21:43-51.

İyâd, Ş. (1979). Kıssa Kasîra fi Mısır, Dârü'l-Meârif, Kahire.

Kemâl, H. (2016). Lemehâtun min Metâlibi'l-Hareketi'n-Niseviyyeti'l-Mısriyye Abre Tarihihi, Müessesetü'l-Mer'e ve'z-Zâkira, Mısır.

Lâşîn, M. T. (1934). Havvâ Bilâ Âdem, Matbaatu'l-İtimat, Mısır.

Üd, İ. (2001). el-Kıssâs Mahmûd Tâhir Lâşîn Hayâtuhu ve Fennuhu, Mektebetu Zehrâu's-Şark.